

'... ועל כן יוסף הוא שטנו של עשו, כי גם הוא משתדל במעשה, דוגמת עשו, אבל כל מעשיו לשם שמים דאת האלקים ירא ועל ידי זה מצותיו שמור, וזה כח המעשה בעולם הזה היפך עשו דכתיב ביה ולא ירא אלקים שהוא הפסולת דמדת הגבורה להתגבר במעשים לחשוב כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, משא"כ הירא-אלקים שיודע שכל גבורותיו וכח פעולתו מהש"י והוא מתגבר לכבוש יצרו ולהשתדל כרצון הש"י, ומזה בא הלהב לשרוף הקש דעשו שהם ארבע מאות איש שעמו, שזוהו המספר של כל תוקף כחותיו בהשתדלותו, והלהבה תלהט רשעים. וזהו הרוגזא דיוסף, שמצד מדת היראה נמשך הכעס על עוברי רצונו. וכל זמן שלא נתבררו זרע יעקב לגמרי, הביא גם דבתם רעה לאביהם, כי בזרעא דלאה הוא שורש התורה, וכל צורבא מרבנן דמורי ורובן של סנהדרין, כי היא העלמא-דאתכסיא. ושורש מעשה המצוות בזרעא דרחל — עלמא דאתגליא... (מתוך 'ישראל קדושים' עמ' 70 ע"ש).
ע"ע: יערות דבש ח"א דרוש יב; אור תורה (לרד"ב ממעזריטש) ריש וישלח.

דף קנד

'רבי אומר: אומר אני...' — כן דרכו של רבי בהרבה מקומות, לומר 'אומר אני' ולא נמצא כן בשאר חכמים (ע' במצוין בספר בית האוצר לג). ויתכן לפי שקיבץ וסידר המשניות, ופעמים רבות הביא דעת חכמים המנוגדת לדעתו הפרטית (כמו שמצינו כמה וכמה סתמי משניות דלא כרבי), לכך הוצרך להדגיש 'אומר אני' — כלומר זו דעתי ואינה דעת שאר החכמים. [הנה מצינו אצל אבי שושלת הנשיאים הזו, הלל הזקן זקנו הגדול של רבי, שאמר (בסוכה נג) 'אם אני כאן הכל כאן...'. ופרש"י שם, על השכינה אמר כן. וידוע כי שניהם נצטיינו במדת ענוה ושפלות [ע' שבת לא. וכתובות סז: על הלל. וכן אמרו בתוספתא סוף סוטה שהספידוהו הוי חסיד הוי עניו. וכן אמרו שם משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא], כי ביטלו את האני' לאני' העליון, וכשאמר הלל 'אם אני כאן' הכוונה לשכינה, וכבחינת משה רבינו שלעוצם ביטולו במציאות היתה שכינה מדברת מתוך גרונו. ואף רבי נשתמש בביטוי 'אני' כזקנו, [ובזה יש לרמוז מה שאמרו בסוף סוטה, 'לא תתני ענוה דאיכא אנא', היינו מדה זו]. והיא מדת נשיאי ישראל, מדת המלכות דלית לה מגרמה כלום, כדוד המלך ע"ה שלבו חלל בקרבו. ובספר בית יעקב (ויג"ש א) מובא על תכונת שבט יהודה 'שאף במקום שנדמה שאומרים 'לי דבר' וחושבים לעצמם כח ואון... אמנם השי"ת היודע ועד יברר אותם שהם מצדם לא אמרו על עצמם 'אני' אך אמרם 'אני הוא' ממאמר השכינה שמדברת מתוך גרונו...']

'מה מתנה עד דמטיא לידיה אף חלק בכורה עד דמטיא לידיה' — רשב"ם מפרש 'אתיא לידיה' — ליד הנותן, שאין האב יכול ליתן מה שלא היה לו, וכל דבר שהאב אינו יכול ליתן, אין הבכור נוטל בו חלק בכורה. ובגמרא בסמוך מבואר שכדין שבח כן דין מלוה, שלחכמים אין הבכור נוטל בו פי שנים — והיינו משום שאף על פי שהחוב כבר קיים בשעת מיתה [שלא כשבח], אך הואיל ואי אפשר למכרו [ומכירת שטרות אינה אלא מדרבנן לדעה זו], אין הבכור נוטל בו חלק בכורה. ואילו רבי חולק וסובר שאין ירושת הבכור תלויה באפשרות נתינה של האב.

[ויש להעיר, הלא מה שמלוה אינה במכירה, אין הטעם משום חסרון בעלות [וכשבח שאינו בא לעולם ולכן אי אפשר למכרו], אלא משום שאין נתפס בו מעשה קנין, ואם כן מדוע בכור אינו נוטל פי שנים במלוה, הלא הוא ממילא שלו ואין צורך במעשה קנין? ונראה שזה שאין קנין במלוה מהתורה, אינו חסרון במעשה הקנין אלא מטעם שעצם החוב אין בו ממש הלכך אינו דבר

הנקנה בעצם. וכל דבר שאין בו הקנאה ונתינה בעצם, נתמעט גם מדין פי שנים משום 'לתת לו'. ולפי זה יש לבאר מה שהביא הרמ"א (חו"מ רעה, י) מהמרדכי, שחפצים הגנובים מהאב ואין בהם יאוש, נוטל מהם הבכור פי שנים. והגר"א תמה הלא אינם ברשות האב למכרם וליתנם — אך לפי האמור יש לומר שאעפ"י שאינם ברשותו למכור וליתן, אך מאחר שיש לו למוריש את גוף החפץ שהרי שלו הוא, שייך בו דין 'לתת לו', ואין זה דומה לחוב שאינו דבר הניתן בעצם לפי שאין בו ממשות (עפ"י אבי עזרי — נחלות ג, ד).

פירוש אחר מובא בראשונים, מה מתנה עד דאתיא ליד המקבל — אף חלק בכורה עד שיבוא ליד הבכור, ולכן אינו נוטל פי שנים בשבת, שאין יכול לומר קרקעי השביחה. ולפירוש זה קשה ההשוואה בין שבח למלוה, הלא המלוה עצמה קיימת בשעת מיתה. ואכן כתב רבנו יונה שלפי הדעה שדורשת מלתת לו — אין שייך זאת במלוה אלא בשבח. והסוגיא שבסמוך ממעטת שבח מבבל אשר ימצא לו ולכן משהו מלוה לשבח.

זאם אמר איני נותן ואיני נוטל — רשאי — הראשונים עמדו על הנפקות שבהלכה זו; יש מפרשים באופן ששאר היורשים אינם לפנינו כגון שהלכו למדינת הים, או שהם קטנים ואין בית דין נזקקים לגבות מנכסי יתומים קטנים אם אין רבית אוכלת בהם (ערשב"ם תוס' ורבנו יונה). הלכך על ידי סילוק הבכור אין באפשרות הבעל-חוב לגבות חובו. [ואף לדברי רבא (כתובות פח). שנפרעים מאדם שלא בפניו כדי שלא יהא כל אחד ואחד נוטל מעותיו של חברו והולך ויושב לו במדינת הים, נפקא מינה לענין שצריך לשלוח לו אגרות שלש פעמים להודיעו קודם שירדו לנכסיו (רשב"א עפ"י ירושלמי כתובות ט, ח). והריטב"א כתב שלא אמר רבא אלא כשהלווה עצמו לזה ואח"כ הלך למדינת הים, אבל אם מת הלווה ובניו היו מקודם לכן במדינת הים, אין נפרעים שלא בפניהם].

והר"ן בן מגאש כתב שהנפקותא היא בעצם אפשרות הסילוק; שלווה דעלמא אין באפשרותו לסלק עצמו מנכסיו ולומר לבעל חובו הנה נכסי לפניך, אני איני מטפל בהגביית חובך לשום ולמכור נכסי, אלא כופים אותו לטרוח ולהכריז על נכסיו כדי לפרוע מהם. ואילו הבכור רשאי להסתלק מהנכסים, כי עדיין לא זכה בחלק בכורה. וכן דעת הרמ"ה והרי"ד (וכן נקט הסמ"ע בדעת השלחן-ערך — חו"מ רעה, י). ואילו הרשב"א והר"ן תמהו על דין זה; וכי כופים בשוטים למי שאינו רוצה להיטפל בנכסים לפרוע. וצדד הרשב"א, שמא לדעת האומר פריעת בעל חוב מצוה יש לכפותו כשאומר איני רוצה לעשות מצוה, ואולם להלכה (ע' כתובות פו.) אין כופים בשוטים אלא בירידה לנכסים בלבד.

(בספר אבי עזרי (תליתאה, מלוה ולוה כב, טו) פירש שאין כוונת ר"י בן מגאש לחייב את היורשים לטרוח בפועל אחר שומא ומכירת הקרקע, שהרי אינם מחויבים להביא כסף אלא משלמים בקרקע שירשו, אך כיון שבעצם חיובם הוא לשלם כסף, הרי גביית הקרקע עצמה נעשית בתורת כסף, נמצא שב"ד ששם את נכסיהם להגבותם, כאילו מוכר הקרקע תמורת כסף ומגבה לבע"ח את הכסף. אבל בכור שמתלק הריהו נפטר בעצם מחובת פרעון החוב מחלק בכורה אלא בא הבע"ח וגובה שעבודו. ונפקא מינה אם טעו ב"ד בשומא; שאם חיובו לשלם כסף, נמצאת שומת ב"ד כדין מכירה שהיא קיימת אפילו אם טעו בשומא (ע' קדושין מב), משא"כ אם ב"ד שמין למי שאינו חייב לשלם, הרי בשומתן אינם אלא כשלוחים במעשה הגבייה, ואם טעו בשומתה — אפילו בכל שהו חוזר, כדין כל דבר שבמדה ובמנין.

ולכאורה היה נראה לפרש דברי הר"י מגאש כפשוטם, שהחוב בפועל להגבות מוטל על היורשים [ואין סיבה וטעם להטיל חובה זו על בית דין], אך לא לענין כפייה בשוטים [וכתמיהת הרשב"א, עד שאתה כופהו בגופו כפהו בממונו] אלא לענין זה שכל זמן שאין היורשים שמין את הנכסים, רשאי הבע"ח לגבות הקרקע ללא שומא כפי הערכתו שלו, ואין יכולים לומר לו שטלת יותר מחובך — שהרי חובת השומא מוטלת עליהם. משא"כ בסילוק הבכור, פוקעת חובת השומא ממנו).

והראב"ד פירש שלעולם אין כופים אותו אם אינו רוצה בירושת אביו לפרוע חובותיו, והנפקותא היא לענין חזרה; כיון שחלק הבכור נידון כמתנה, די במחילה קלה להסתלק מחלק בכורה ושוב אין יכול לחזור בו. משא"כ שאר יורשים [או הבכור בחלק פשיטות], גם אם אמר כן יכול לחזור בו, כי לא חל כלום באמירתו. וכן כתבו בתוספות ועוד.

[ודעת הר"ן (להלן קכו.) ועוד ראשונים (עתוס' קכו: ד"ה והלכתא. וכ"מ ברשב"ם שם), שלמ"ד אין לו לבכור קודם חלוקה, אין מועילה מחילתו קודם שעת חלוקה, ויכול לחזור בו. ורק להלכה שיש לו קודם חלוקה הועילה מחילתו שאין יכול לחזור]. והרי"ד כתב נפקותא אחרת, לענין אחריות טירפה; שאם גבה בעל חוב מהיורשים ואחר כך הוברר ששדה גזולה היא — נושאים היורשים באחריות וחייבים להגבות שוב לבעל חוב. והבכור יכול להסתלק מחלק הבכורה ולומר איני חפץ במתנה שזיכתה לי תורה אלא הרי הנכס כאילו נמצא ביד המוריש, יגבה בעל חוב חובו ממנו ולא אתחייב באחריותה מחלק פשיטותי. ואולם דעת הרי"ז (סוף ה"ב) אינה כן, אלא אף הבכור מתחייב באחריות ואין יכול להסתלק ממנה, שכל נכסי הלווה משועבדים לבעל חוב עד שיגבה חובו.

וע' במאירי דרך נוספת.

זרבנן נמי הכתיב פי שנים — ההוא למיתבא ליה אחד מצרא' — אעפ"י שגם ללא לימוד מיוחד בדין ליתן לו במיצר אחד משום 'ועשית הישר והטוב' — למדנו מן הכתוב שבבכור חוב גמור הוא על פי דין וכופים על כך.

ולדעות הפוסקים בעלמא שכופים על דינא דבר מצרא (רמב"ם), כאן חידש הכתוב שאפילו היתה אותה קרקע [האמצעית] עדית או שהיא גובלת עם שדה של אח אחר, יש ליתנה לבכור כדי להסמיכה לשדה האחרת שמקבל. (וכן נקט בשלחן ערוך (ח"מ קעד, ב). ואילו הרמ"א נקט עפ"י הרא"ש, שאם אין הקרקעות שוות ויש נפקותא בחלוקת השדות — חולקים כל שדה לשנים).

'אמר רב פפא: דיקלא ואלים, ארעא ואסיק שירטון — דכולי עלמא לא פליגי דשקיל... — ואין דנים את החלק שנתוסף בדקל כדין 'ראוי'. ואם תאמר, הלא רב פפא עצמו סובר (להלן) שאין לבכור קודם חלוקה, ואם כן לדבריו אין שייך לומר דקל שלו הוא שהשביח, ומדוע נוטל פי שנים לחכמים? ולכאורה יש להוכיח מכאן שהתעבות וגידול של הצמח [כגון פירות שהבשילו שכתב הריטב"א שגם זה כ'דקלא ואלים], אינו נידון כדבר שלא בא לעולם, ויכול אדם להקנותו לאחרים ואי אפשר לו לחזור בו, כי רואים את הגידולים שמוסיף אחר כך, כאילו כבר באו לעולם בשעת מכירה, ולכן נוטל הבכור פי שנים, הואיל והוא יכול להקנותו לאחרים כמתנה דאתיא לידיה. [ונפקא מינה לענין חלות מכירה ואי אפשרות חזרה על הגידולין כאמור. וכן לענין פדיון רבעי והפרשת תרומות ומעשרות לכשיגדל]. ויש לדחות ולומר, לעולם נחשבים הגידולים כדבר שלא בא לעולם ואי אפשר להקנותם כעת [אלא המוכר פירות דקל שלא בישלו, חל המכר על תוספת הפירות רק מצד מחילת המוכר לקונה את זכות היניקה, והלה קונה שבחו בכל שעה מיד המוכר]. ומה שהבכור נוטל פי שנים, היינו משום שנחשב כ'מצוי' הלכך אין ממעטים זאת מלתת הגם שאינו שייך בנתינה. וכן נקט בקצות החשן (רעח סק"ד ובאבני מלואים צ סק"ד). וכן משמע מדברי הרא"ש (יד), ומדברי רבנו יונה כאן. [ואולם אין לשמוע מדבריהם לאידך גיסא, שבעלמא נידון כדבר שלא בא לעולם — שאפשר דוקא לענין בכורה חשבינן כ'ליתא בנתינה' משום שיכול לחזור בו כל עוד לא באו הגידולין לעולם, שהרי במציאות אין הקנין חל עליהם,

אבל עדיין יתכן לומר שכיון שעיקר הדקל בעולם הוא גדל מאליו, מועיל בו הקנאה אף לענין התוספת. וכן לענין פדיון והפרשת תרומות ומעשרות] (עפ"י מנחת שלמה ח"א נה, 1).
ונראה לשמוע מפשט לשון המאירי להלן (קכח: ד"ה שכיב מרע) ששבח העץ וכד' אינו בכלל 'דבר שלא בא לעולם'. וכן נראה מפורש בתורי"ד להלן (קמב.) שפירות שחנטו נחשבים דבר שבא לעולם לדברי הכל.

*

בני בכרי ישראל — 'הבכור נוטל פי שנים משום שהוא עשה אותו לאב, כן ישראל עשו כביכול להשי"ת לאב להעולם, שהם הכירו השגחתו ויחודו בתבל. ופשוט' (משך חכמה — שמות ד, כב).

והנה ישראל נקראים **בני בכרי**. ואין הכוונה נגד העבו"ם, דהם אינם קרוים בנים כלל, רק המכוון נגד המלאכים שנקראין 'בני אלקים', וישראל — בני בכורי. ובמכה עשירית נתבררו ישראל שקשורים בשורש — **בני בכרי ישראל**, והוא כמו מילה שנימול לשמונה ונעשה ישראל ונקרא צדיק. רק שמילה מרמז על קדושת הגוף של ישראל שנקרא 'בשר קודש' היפך 'בשר חמורים', וקדושת הבכור מורה על נפש ישראל שנקראו **בני בכרי** שהוא רוחו של משיח שקדמה למלאכים (עפ"י פרי צדיק — לסעודת פדה"ב. ובספר בית יעקב (ויחי ד) פירש 'בני בכרי' — כלפי האומות).

דף קכה

'מאי שנא מעות דלא, דלאו הני מעות שבק אבוהון' — נראה שכספים המופקדים בבנק, אף על פי שעומדים להחזרה בכל שעה, ואף אם יש עליהם ערבות ממשלתית להחזירם מיד — נחשבים 'ראוי' ולא 'מוחזק' כיון שהבנקים משתמשים בכסף ואינו אותו כסף שהשאיר האב, הלכך אין הבכור נוטל בהם פי שנים.

וכבר דנו הפוסקים בכספי עיסקא המובססת על מחצה מלוה מחצה פקדון [כמקובל בבנקים שבארץ ישראל], האם דינם כראוי או כמוחזק (ע' חדושי רעק"א יו"ד רעח, ז; שער המשפט חו"מ רעח; שבות יעקב ח"א קעב). ולענין חלק המלוה דעת המורים נוטה שנקרא 'ראוי', ואילו חלק הפקדון — 'מוחזק'. ואולם יש להסס בעיסקות הנהוגות כיום בבנקים (עפ"י המבואר ביו"ד קעז) שגם חלק הפקדון אינו חוזר בעין אלא המקבל מוציא ומחליפו כאוות נפשו — אפשר שגם זה בכלל 'ראוי', וקשה להוציא ממון מיורשים מפני הספק (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ד רטו. וע' גם בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"א קד) שנקט כדבר פשוט שכספים המושקעים בבנק [עכ"פ בחו"ל כנידון השאלה שם] דינם כמלוה לענין דין 'ראוי'.
וע' בשו"ת נודע ביהודה (קמא חו"מ לד) אודות שטרי-חוב שהמדינות מחויבות וממושכנות לפרעם — אעפ"י כ נחשבים כ'ראוי').

'אמר ליה: לא לדידי קשיא ולא לרב נחמן קשיא, טעמא דבני מערבא קאמרינן ולן לא סבירא לן' — קשה מה תשובה השיבו על הקושיא הראשונה, מאי שנא מעות ומאי שנא קרקע? ויש לומר, בכך

שפירש שאעפ"י שנוקט הרמב"ם להלכה כרבי יוסי הגלילי לענין כמה הלכות (וע' בהל' אישות ה,ה גזיקו ממון ח,א גניבה ב), אך לפי מה שפסק (מעילה ד,ח) המוכר שלמיו לא עשה כלום [והדבר שנוי במחלוקת תנאים], אף הבכור אינו נוטל פי שנים, שהואיל וירושת בכור 'מתנה' קרייה רחמנא, הלכך דבר שאינו ניתן במתנה אין בו דין בכורה (עפ"י אבי עזרי [חמישה] — עבדים ה,יב). וי"א שהרמב"ם פסק דלא כרבי יוסי הגלילי, ולכך השמיט דין זה (עפ"י חזון איש ב"ק ג,טו).

ב. כתבו ראשונים עפ"י הסוגיא במקום אחר: דוקא בקדשים קלים חיים נוטל הבכור פי שנים, אבל לא לאחר שחיטה, שבוה מודה רבי יוסי. ואין הדבר מוסכם. וכן נחלקו הדעות במה דיבר רבי יוסי הגלילי למסקנא, בחלק הבעלים או בחלק הכהנים.

דפים קכג — קכד

קצו. האם הבכור נוטל פי שנים בדברים דלהלן?

- א. שבה ששבחו נכסים לאחר מיתת האב.
- ב. גביית מלוה שהלוה האב, קרן ורביית.

א. שבה ששבחו נכסים לאחר מיתת האב; השביחו ממילא, כגון שהניח פרה מוחכרת ומושכרת ביד אחרים או שהיתה רועה באפר, וילדה — בכור נוטל פי שנים באותו שבה, כדברי רבי. וחכמים אומרים: אין הבכור נוטל פי שנים בשבה.

ופירש רב פפא, דקל שצמח והתעבה; קרקע שהעלתה שרטון (= סחף אדמה וטיט) ונשתבחה — לדברי הכל נוטל פי שנים. לא נחלקו אלא בכגון שחת שנהייתה שיבולים, פרחים [ויש מפרשים: פירות בוסר] ונעשו תמרים — רבי סבר שבה דממילא הוא ונוטל פי שנים (פי שנים — הקיש הכתוב חלק בכורה לחלק פשוט, שזוכה בו הבכור עוד קודם שהגיע לידו, והרי שלו הושבח). וחכמים סוברים, הואיל ונשתנה הדבר (בשמו ובמהותו. ערשב"ם) — אינו נוטל (לתת לו פי שנים — כמתנה שאין זוכה בה עד שתבוא לידו).

א. פירות שנתבשלו, וכן עגל ונעשה שור — כתב הריטב"א: הכל מודים שנוטל פי שנים, ואעפ"י שבגזלן בכגון זה קונה בשינוי, לענינו נחשב 'מוחזק'. ואולם פירות קודם שהביאו שליש שגדלו ונתבשלו — נראה שאינו נוטל לחכמים (כמו שכתב הרמב"ם ושו"ע (רעה, ד) בכפניות ונעשו תמרים. עפ"י מנחת שלמה נה,ו). ובפרה שנתפטמה נחלקו הדעות האם לחכמים הבכור נוטל בשבה פי שנים (הו"מ שם בטור, סמ"ע ונתיה"מ). אך בעגל ונעשה שור משמע שלדברי הכל נוטל, כקרקע שהעלתה שרטון (עפ"י מנחת שלמה שם).

יש מי שצדד שלדעת רב פפי (קכו). שיש לבכור קודם חלוקה, אפילו דבר שנשתנה כגון שחת שנעשתה שיבולים — נוטל פי שנים, שיכול לטעון שלי הוא שהשביח (שעורי רי"מ שורקין. אבל אין כן דעת הפוסקים — ע' הו"מ רעה, ד ח).

ב. נתייקרו הנכסים, פשוט שלדברי הכל נוטל פי שנים בשבח (רמ"ה, רשב"ם קכו).

השביחו היורשים והוציאו הוצאות או שטרחו באותו שבה, כגון בנו בתים ונטעו כרמים (אפילו לא הוציאו מממונם הפרטי אלא מתפוסת הבית. ער"ן וריטב"א ועוד) — אין הבכור נוטל פי שנים לדברי הכל (בכל אשר ימצא לו (ערשב"ם). ואפילו לא נשתנה שם הדבר, כגון ענבים ובצרום. רשב"ם קכה: רמ"ה קכו).

א. לדעת כמה מהראשונים (רבנו יונה, ריטב"א ועוד), תשלום השכירות הבא על הזמן שלאחר מיתת האב, הבכור נוטל בו פי שנים לרבי. והוא הדין לכל שבה חדש הבא לאחר מיתת ממילא,

כגון פרה שנתעברה וילדה או אילנות שטענו פירות, או אפילו צמחו אילנות מעצמם והוציאו פירות (וכ"כ הרמ"ה).

ויש חולקים וסוברים שהשכר הבא על הזמן שלאחר מיתה, הואיל ונעשה כולו לאחר מיתה, מודה רבי שאין הבכור נוטל פי שנים. וכן הדין לכל שבח חדש שלאחר מיתה (כן דעת תורי"ד במסקנתו, וכן סתם בפסקיו).

ושכירות על הזמן שעבדה הפרה בחיי האב — לרבי, ודאי נוטל פי שנים. ואפשר שאף לחכמים נוטל, למאן דאמר מודים חכמים במלוה שהבכור נוטל פי שנים, דכמאן דגביה דמי. אך אפשר שדומה לרבית ולא למלוה ואין הבכור נוטל פי שנים לרבנן (רבנו יונה). והטור (הו"מ רעה) פסק שאינו נוטל פי שנים, שלהלכה אף במלוה אינו נוטל פי שנים. (וכן הסיק בקצוה"ח שם סק"ב ובנתי"מ סק"א, דלא כהלח"מ).

חילוקי שיטת ודינים נוספים בדין הבכור בשכירות וחכירה — ע' במאירי; שבט הלוי ח"ו רלו.

ב. אמר הבכור, או תחלקו או אטול פי שנים בשבח — הרשות בידו (תוס'). וכמו שאמרו להלן קכו. בכור שמיחה מיחה ע"ש רשב"ם. ואפילו בדבר שאין בו דין חלוקה, כיון שגילה בדעתו הבכור שהוא רוצה בחלקו, הרי כאילו זכה בחלקו ושלו הושבח (עפ"י חדושי ר' שלמה הימן ב"ב ב, עפ"י ד' הר"ן להלן. וע"ש שכתב בדעת הרשב"א שתלוי הדבר במחלוקת רבא ורב נחמן בגדר חלוקת זמנים, האם זו חלוקת השתמשות בלבד או חלוקה בגוף ממש, ולפי הצד הראשון הרי זה 'ראוי'. וע"ע קהלות יעקב ב"ב ט; שעורי ר' שמואל — קדושין יז: אות רמז. [יש להעיר שבר"ן משמע לכאן שאפילו הבכור רק גילה דעתו שגוה לו בחלק בכורה — השבח שמכאן ולהבא שלו. אבל משאר הראשונים אין נראה כן. וצ"ת]).

ג. יש לעיין כשאדם אחר טרח והשביח, האם הבכור נוטל פי שנים בשבח. ואת"ל שאינו נוטל כי סוף סוף לא אתי ממילא והרי זה כנכסים אחרים [וכעין שאמרו להלן קלה: בשבח המגיע לכתפים דכממקום אחר דמי], שבח שהשביח הבכור בעצמו מהו. ושם הרי זה כמיחה. וצ"ע.

להלכה נחלקו אמוראים האם מותר לעשות כרבי, שיש והלכה כמותו אפילו מחבריו (רב נחמן. לפירוש התוס' הרמב"ן והר"ן אין חייבים לפסוק כרבי אלא 'מותר' — אם מסתבר לדיין לפסוק כן. והריטב"א פירש: חובה. וכן משמע מדברי רשב"ם), או הלכה כחכמים ואסור לפסוק כרבי (רב נחמן אמר רב. ואפילו בדיעבד, דין שהורה כרבי — חזור. עפ"י רשב"ם ורשב"א). או לכתחילה יש לפסוק כחכמים ואם עשה כרבי — עשוי (רבא). או שמא ספק הדבר, הלכך עשה כדברי רבי — עשה, כדברי חכמים — עשה (רבה בר חנא אמר רבי חייא).

א. יש מפרשים שלא נחלקו האם הלכה כרבי מחבריו אלא כאן, אבל בכל שאר המקומות הלכה כחכמים החולקים על רבי. אבל מהרשב"ם ומעוד ראשונים מבואר שהמחלוקת שייכת בשאר מקומות. ופרשו התוס' (עמהרש"א) ורמב"ן: בשאר מקומות כשנחלק רבי עם חכמים, אין הלכה כמותו בדוקא, שלא נאמר אלא 'הלכה כרבי מחבריו'. ומחלוקת האמוראים היא האם נפסק במפורש כחכמים כנגד רבי או שמא יש שהלכה כמותו ויש שהלכה כחכמים, או שמא מטים לכתחילה כחכמים אבל אם עשה כרבי — עשוי (כדברי רבא).

וכדעה זו פסקו רבנו חננאל רמב"ן רשב"א (קכה:) ורמ"ה, שאם עשה כרבי — עשוי. וכן צדד המאירי, שמא אם תפס אין מוציאים מידו. אבל רשב"ם נקט שלפי מסקנת רב פפא בסוף הסוגיא הלכה כחכמים, ואפילו בדיעבד — חזור. והובא באור-זרוע. וכן משמעות דברי הרמב"ם (נחלות ג, ד), ולזה נטה הר"ן. וכן פסקו הרי"ד (קכה:) ובה"ג (הל' נחלות). עוד כתבו הרמב"ן והר"ן: אף על פי שנגקוט כאן על פי דברי רב פפא שאין הלכה כרבי אפילו

בדיעבד, בכל שאר המקומות שלא פורשה ההלכה יש לנקוט כרבא שאם עשה כרבי דלא כחכמים — עשוי, שכללי ההלכה עומדים על כנם בסתם, כל עוד לא פורש אחרת, הלכך הלכה בעלמא כרבא ד'מטין' אתמר (וכיו"ב כתב הרמב"ן קיד לענין פסק ההלכה במה' רבה ורב יוסף). ואין כן דעת רשב"ם.

ב. לדעת הרמב"ם [דלא כהרא"ש וש"ר], אף על פי שהלכה כחכמים, פרה מושכרת או רועה באפר וילדה — נוטל פי שנים, שלפי מסקנת רב פפא, הרי זה כ'דקלא ואלים' שמודים חכמים. (וכן פסק בשו"ע רעה, ד. ואילו הרמ"א הביא דעת החולקים). ואולם פרה ריקנית שנתעברה וילדה, אף להרמב"ם אינו נוטל פי שנים (עפ"י קצות החשן שם).

ג. דבר שגופו נשתנה, כגון שחת שנעשתה שבלים; יש אומרים שאף בקרן אין הבכור נוטל פי שנים לדברי חכמים, שהרי זה דבר חדש. ויש אומרים שרק בשבב אינו נוטל אבל בדמי הקרן נוטל (מובא בשטמ"ק בשם הראב"ד. וכדעה אחרונה נקטו הפוסקים — ע' חו"מ רעה, ו ובסמ"ע).

ב. לדברי רבי, בכור נוטל פי שנים במלוה שאביו הלוה לאחרים. והוא הדין לרבית. והרי זה נידון כשבב דממילא.

ולדעת חכמים — לדברי רב יהודה אמר שמואל, אינו נוטל פי שנים במלוה. ולדברי בני ארץ ישראל נוטל פי שנים במלוה, שהואיל ונוקט שטר בידו הרי זה כאילו גבאו. אבל לא ברבית (שכיון שלא היתה שלו מעולם, אין לך 'ראוי' גדול מזה, ואפילו הרבית כתובה בשטר וכבר עבר הזמן משמת האב. רשב"ם). וכן אמר אמימר (י"ג מרימר).

ונחלקו רבה (ביד רמה: 'רבא') ורב נחמן בדעת בני ארץ ישראל, האם רק כשגבו קרקע יש לו פי שנים (שנחשב מוחזק בה משום השעבוד, וכמשכון דמיא) או רק כשגבו מעות (לפרשב"ם, משום שמעות נתן ומעות לוקח. ולפיהתוס' משום שדרך בע"ח לפרוע חובו במעות, ועליהן דעתו סומכת יותר).

הסיק רב פפא (קבה): הלכה, אין הבכור נוטל פי שנים במלוה (אפילו במלוה בשטר. פוסקים), בין שגבו קרקע בין שגבו מעות. וכן סוברים רבה (ו רבא) ורב נחמן (קבה) — לפרשב"ם. אבל לרבנו תם סובר רב נחמן בין גבו קרקע בין גבו מעות — נוטל הבכור פי שנים. ותורי"ד כתב בשם רבנו תם שגם רבה סובר כרבי, שהבכור נוטל פי שנים בין גבו קרקע בין גבו מעות. ותמה על כך).

א. כתבו הפוסקים (ראשונים; חו"מ רעה, ג) שהלכה כרב פפא שאין הבכור נוטל פי שנים במלוה. ואולם לדעת רב נחשון גאון הלכה כרבי, שהבכור נוטל פי שנים בשבב ובמלוה, ודחו דבריו (ערי"ף ורי"ד להלן קכו:).

ב. יש שרצו לומר שאין מחלוקת בין דברי רב יהודה ו'שלחו מתם', אלא זה דיבר על מלוה של נכרי שהיא מוחזקת, וזה דיבר במלוה של ישראל. ורבנו חננאל לא הכריע בדבר (מובא ברשב"א. וע' בבאור טעמים בספר אמת ליעקב, וע"ע בתו"ח). אבל הרשב"ם והרמב"ן דחו דעה זו מכל וכל. וכמותם נקט הרשב"א לעיקר.

ג. רשב"ם ועוד ראשונים כתבו שלא אמר רבי אלא במלוה בשטר שנידון כגבוי, אבל במלוה על פה — אין הבכור נוטל פי שנים. והרי"ד ורבנו יונה סוברים שאין חילוק בדבר, שאעפ"י שיכול הלה לשקר ולטעון 'פרעתי', אין זה מגרע מהמוחזקות. ויש מחלקים בין מלוה שלא הגיע זמן פרעונה, שאין יכול לטעון 'פרעתי' והוי מוחזק, ובין מלוה שכבר הגיע זמנה (מובא ברישב"א).

- ד. המאירי צדד שגם שטר מלוה שיש בו שעבוד נכסים, ואפילו אפותיקי מפורש — אין הבכור נחשב מוחזק הואיל ואפשר להסתלק במעות.
- ה. מלוה שיש עליה משכון; רשב"ם רבנו חננאל ורבנו ברוך (במרדכי תקעג) כתבו שהבכור נוטל פי שנים, הואיל ובעל חוב קונה משכון, הרי זה 'מוחזק' [ומסתבר שאפילו ברבית נחשב מוחזק, הואיל וקונה משכון ונשתעבד לו גם על הרבית. או"י]. ולפי טעם זה נראה שדוקא במשכונות של ישראל, אבל של נכרי — אין בע"ח ישראל קונה משכון שלהם הלכך אין הבכור נוטל פי שנים (עפ"י מהר"ק קמה; ב"י ורמ"א רעה, ז).
- ובמשכון [קרקע] שיכול הלווה לסלקו במעות וליטול משכונו בכל עת, או אם הגיע זמן הפרעון והרי בידו לפדות משכונו — יש אומרים (עפ"י ב"מ טז) שאין הבכור נוטל פי שנים (ע' ברמ"ה ושר"ה להלן קכה: חו"מ רעה, ז). ויש מחלקים בין משכון שיכול לסלקו מיד, ובין מקומות שהמשכון נחלט לזמן מסוים (ערשב"א קכה: וב"מ שם). ויש אומרים שבכל אופן הבכור נוטל פי שנים, מלבד בריוח הבא מן המשכון, שהוא כשבח. ויש מוסיפים שיכול הבכור לכופף את שאר היורשים לחלוק גוף המשכון (מובא במאירי ועוד).
- ולדעת הראב"ד (מובא בטור חו"מ רעה), משכון במקום שמסלקים, אם גובה את חובו מגוף הקרקע — הבכור נוטל פי שנים. וכן נקט הש"ך (שם ס"ק ז ח). ויש מי שכתב לחלוק (עפ"י אבני נזר חו"מ מט, מחודש טו — וכסתמת השלחן-ערוך שהשמיט שיטת הראב"ד).
- ו. הסיק הרי"ד בתוספותיו (וכן סתם בפסקיו), וכן כתב הריטב"א (וכן נראה בכונת המאירי. ונראה שיש שם חסרון דברים): לרבי, אין הבכור נוטל ברבית אלא זו שעלתה בחיי האב, אבל רבית שנוצרה לאחר מיתתו — בחזקת כל היורשים היא.
- ז. כספים המופקדים בבנק — לפי מה שנוהגים בארץ ישראל להשתמש בהתר עיסקא המובסס על פלגא מלוה פלגא פקדון, הרי שבחלק המלוה דעת המורים נוטה שנחשב 'ראוי' כיון שהלווה משתמש בכספים, ואעפ"י ששימושו מוגבל ואינו רשאי להוציא או לצרכו או לדבר אחר. ואילו חלק הפקדון לכאורה היה נראה שהמלוה מוחזק בו והבכור נוטל פי שנים, אך לפי מה שמקובל בעסקאות כיום (עפ"י המבואר ביו"ד קעז) שגם מחצה פקדון אינו עומד להחזירו בעין, והוא מוציא ומחליפו כאוות נפשו, יש להסתפק שמא נידון גם זה כ'ראוי' — הלכך קשה להוציא ממון מהיורשים (עפ"י שבט הלוי ח"ד רטו).

דף קכד

- קצח. א. שטר חוב היוצא על היורשים, האם הבכור חייב לפרוע פי שנים מאחיו? האם רשאי לומר איני נותן ואיני נוטל פי שנים מהנכסים?
- ב. לתת לו פי שנים — למה קראה תורה חלק הבכור בלשון מתנה? למה הוקשו חלק בכורה וחלק פשוט?
- א. שטר חוב היוצא על היורשים, חייב הבכור ליתן פי שנים, כפי חלקו בנכסים המשועבדים. ואם אמר איני נותן ואיני נוטל פי שנים בנכסים — רשאי (ואין צריך להפקיר או להקנות אלא די בסילוקו מחלק הבכורה [ונפקא מינה בסילוקו, כששאר היורשים אינם כאן לדון בפנינו, או שהם קטנים ואין ב"ד נזקקים לגבות מהם — שעל ידי סילוק הבכור אין יכול הבע"ח לגבות חובו]. אבל שאר יורשים אינם יכולים להסתלק על ידי מחילה בעלמא, שזוכים הם בעל כרחם. עפ"י רשב"ם ותוס').

א. היה חלק מן הנכסים 'מוחזק' וחלק 'ראוי', הבכור אומר הגבו לבע"ח מהראוי ושאר היורשים אומרים מן המוחזק — בתשובת נודע ביהודה (חו"מ קמא לד ותנינא נב-נג) נקט שמחשבים כפי היחס; כגון שהיה המוחזק שני-שליש והראוי שלישי, נותנים שני שלישי מהחוב מן המוחזק [ובזה השתתפות הבכור פי שנים], ושליש מן הראוי [ובזה משתתף הבכור בשוה לאחיו]. ודוקא באופנים שניתן להגבות לבע"ח מן הראוי בעל כרחו. ויש לעיין כשה'ראוי' הוא שטרי-חוב שלא באו לידי גוביינא, לדעת הש"ך (קא סק"א) שאי אפשר לחייב הבע"ח לקבלם בחובו, האם בזה משלמים מן המוחזק ומפסיד הבכור, או שמא להפך, רשאים להגבות השטרות לבע"ח בעל כרחם כדי שלא יופסד הבכור.

ובשו"ת פני יהושע (חו"מ א, מובא בנוב"י שם) נקט שאם ירשו נכסים ושטרות, יש לפרוע מן הנכסים המוחזקים. טעמו מפני שאין הבע"ח יכול לגבות משטרות של אחרים כי אם מצד שעבודא דרבי נתן, והואיל וכן, כל שיש נכסים אחרים, אין מוציאים מדרבי נתן (וע"ע חזון איש ב"ק טו, לג).

ב. יצא על הבכור עצמו שטר חוב ולא על האחים — הדין כנ"ל, שאם אמר איני נוטל ואיני נותן רשאי, ומפסיד בעל חוב (עפ"י רבנו תם. והסמ"ע (רעח סקכ"ח) הביאו וסיים ב'צ"ע'. וצ"ב במה נסתפק. ושם הצריך עיון רק על השמטת השו"ע נפקותא זו).

ג. יש אומרים שאם בא בעל חוב לגבות חובו מאחד מן היורשים, אין הלה חייב ליתן לו כל חובו אלא לפי יחס חלקו, ויכול לדחותו אצל שאר היורשים שהם יתנו חלקם.

ורבנו יונה חולק וסובר שאין יכול לסלקו, לפי שכל שדה ושדה משועבדת לו לכל חובו. ואולם אין נכסיו הפרטיים משועבדים לחוב זה אלא נכסים שירש (כן כתב המאירי, דלא כיש מי שחולק).

ד. נתן המוריש למלוה משכון קרקע בחובו; יש מי שאומר שכל שיכול לסלקו במעות, נחשב המוריש מוחזק במשכון והבכור כופה את אחיו לפדותו ונוטל בו פי שנים, ואם אין בידו לסלק — אינו מוחזק ואף לאחר פדיונו אינו נוטל בה חלק בכורה (עפ"י רבנו אפרים). והמאירי נקט לעיקר שבכל אופן קרקע בחזקת בעליה עומדת ויש לבכור הלווה בה פי שנים. (וע"ע ברמב"ן וש"ר. וכן הביא בית יוסף בשם תשובת הרשב"א, והובא ברמ"א — חו"מ רעח, ז).

ובלא נתינת משכון, אעפ"י שהקרקעות משועבדים בחובות — נחשב הלווה מוחזק. ואולם אם חייב מס למלך ודרך המלך לטרוף הקרקע בעד המס — הרי זה 'ראוי' (עפ"י גמוקי יוסף פ"ג; רמ"א רעח, י).

ה. נחלקו הראשונים אם מצד הדין יכול אחד מן היורשים [או שאר כל אדם שחייב חוב לחברו] לומר איני נטפל לשום ולהכריז על נכסי כדי לפרעך, הגה הנכס לפניו — גבה ממנו (כן דעת ראב"ד רשב"א ר"ן ומאירי. ואעפ"י שמצוה מוטלת עליו לפרוע חובו). או שמא בית דין כופים את הלווה להיטפל לשומא והכרזה (ר"י בן מגאש, רמ"ה ורי"ד).

ב. כאמור, לדברי חכמים אין הבכור נוטל פי שנים בשבח, לפי שאין לו חלק בכורה עד שיגיע לידיו — כמתנה (ליתת לו פי שנים). ולרבי שאומר זכה בחלק בכורה קודם שהגיע לידי (פי שנים) — מקיש חלק בכורה לחלק פשוט, זה שהוציאנו תורה בלשון מתנה, ללמד שאם אמר איני נוטל ואיני נותן — רשאי. (וחכמים למדים זאת מלתת לו — לא זכה עד שתבא לידי. רשב"ם). ולחכמים, הקש החלקים בא ללמד ליתן לו שני החלקים יחדיו ולא בנפרד. (וכן לרבי, נלמדת הלכה זו מאותו הקש. רשב"ם).

- א. נחלקו הפוסקים כאשר קרקע אחת מובחרת משאר קרקעות [אבל שוה להן בערך כספי, כגון שהיא קטנה], או שהיא סמוכה למיצר של אחד האחים, האם גם בזה נאמר שצריך ליתן אותה לבכור סמוך לחלקו האחר (רא"ש), או שמא יכולים הפשוטים לטעון שהם רוצים אותה, ויעשו גורל (רמב"ם. והובאו שתי הדעות בחו"מ קכד, ב).
- ב. אם ציוה ליתן קרקעות מסוימות לאחים, ולפי צוואתו אין אפשרות שחלק הבכור יהא במיצר אחד, דעת הריטב"א (קכט). שמקבל בנפרד, שאין נותנים במיצר אחד אלא במקום שאפשר. והביא שם דעה אחרת הסוברת שאין בכח האב להפקיע כלום מזכות הבכורה.
- ג. יש מי שכתב שהואיל והלכה כחכמים ואין הבכור נוטל פי שנים בדבר שאינו ברשות האב, מי שמת ולו עבד עברי, אין לבכור פי שנים בו, כיון שאין ביד אדונו למכרו, הלכך אינו 'ברשותו' (עפ"י אבני נזר). ויש שכתבו טעם אחר; זה שהעבד עובד את הבן [ולא שאר קרובים. קדושין יז], אינו כלול בדין הכללי של פרשת נחלות, אלא דין חדש הוא שהבן קם תחת אביו לענין זה, ולא מצינו כלפי דין זכות יתר לבכור [וכמו כן אין יכול האב להוריש את העבד לאחד מבניו] (עפ"י מנחת חינוך מב, יג, ת, יג, וע"ש בסוף מצוה שעו שדחה דבריו); אור שמח נחלות ב, א. וע"ע בשערי ר' שמואל — קדושין יז.
- וכן לענין מעשר שני, יש סוברים שאין הבכור נוטל בו פי שנים למאן דאמר ממון גבוה הוא, כשם שאי אפשר לדעה זו לתתו במתנה (ע' בשו"ת דיוב מישרים ח"א סו"י כז).
- ד. נפקותא נוספת בכך שחלק בכורה נחשב 'מתנה' — לענין חזרת יובל; שנחלקו תנאים האם מתנה חוזרת ביובל, והוא הדין לחלק הבכורה, אם לאו (ע' בכורות נב).

דף קכה

- קצט. א. האומר 'נכסי לך ואחריך לפלוני' — האם נחשב אותו פלוני מוחזק בנכסים וכאילו קנאם מעכשיו, אם לאו?
- ב. מי שאמר 'נכסי לסבתא ואחריה ליורשי' והיתה לו בת יחידה ומתה הבת ואחר כך מתה סבתא — האם בנה או בעלה של הבת יורשים את הנכסים?
- ג. אלו נפקותא מבוארות בסוגיא בשאלה האם קרקע המשועבדת לבעל חוב נחשבת מוחזקת אצלו, אם לאו?
- א. רבי אלעזר פירש בדעתו של רב הונא שכל האומר 'אחריך' כאומר 'מעכשיו' דמי, כאילו הקנה לו מעכשיו ולאחר מיתת המקבל הראשון, ולכך סובר רב הונא שה'אחריך' נחשב מוחזק עתה בנכסים, ואם היתה אשה — בעלה יורשה. אבל בני מערבא סברו שאין הבעל יורש לפי שהאשה אינה מוחזקת עתה. וכן אמר רבה שמסתבר טעמם, שאם קדם הקונה הראשון ומכר — מכירתו מכירה.
- א. רשב"ם פירש שלפי דעה זו, האומר 'אחריך' לאו כאומר 'מעכשיו' דמי. וכן דעת הר"ף והרמ"ה. [שאם כאומר 'מעכשיו' — אם מכר הראשון לאחרים, מוציא השני מיד הלקוחות]. ואילו רבנו תם (בתד"ה לטעמייהו) פירש שאמנם לבני מערבא לאו כאומר מעכשיו, אבל רבה סבר שאפילו אם ננקוט שהאומר אחריך כאומר מעכשיו אעפ"כ נחשב 'ראוי' ולא 'מוחזק' מפני שאם מכר הקונה הראשון — מכירתו מכירה. (וכ"ד בעל המאור ורבנו יונה. וכן נקטו הרשב"א והר"ן לעיקר. וכן צדד הריטב"א. וע"ע בשו"ת מהרי"ל עה ד"ה והא דגביא; מחנה אפרים זכיה ומתנה מ).
- ב. הלכה כבני מערבא וקרבה, שאין הבעל יורש מטעם 'ראוי' (עפ"י ר"ף, רמב"ם (זכיה ומתנה יב, ב), או"ז, רשב"א, רמ"ה קלו:).